

Ortopedi alanında yazılmış tarihî bir tıp metni: *Risâle-i Tıbb***Betül ÖZEN¹**

APA: Özen, B. (2019). Ortopedi alanında yazılmış tarihî bir tıp metni: *Risâle-i Tıbb*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 31-42. DOI: 10.29000/rumelide. 580447

Öz

Tıp bilimi tarih boyunca en çok ilgi duyulan alanlardan biridir. Bunun başlıca sebebi insan sağlığıyla doğrudan ilgili olmasıdır. İnsanlar hastalıkların tedavisi için çok eski çağlardan beri uğraşmışlardır. Hekimler, tıbbın farklı alanlarıyla alakalı eserler ortaya koymuşlardır. Bu eserler bazen ilaçlarla ilgili olmuş bazen de cerrahi alanda yazılmıştır. Yazılan eserler kendinden sonraki çağları aydınlatmış ve daha sonra yazılacak eserler için önemli birer kaynak olmuştur. Osmanlı dönemine baktığımızda da tıp alanında önemli gelişmeler olduğunu görmekteyiz. 14. yüzyıldan başlayarak tıbbın farklı konularında birçok eser yazılmıştır. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda çeviri eserlerin artmasıyla tıp bilimine önemli katkılar sağlanmıştır. Osmanlı döneminin son asırlarında yazıldığı düşünölen metinlerden biri de “*Risale-i Tıbb*” adlı eserdir. Bu metnin yazarı ve yazılış tarihi bilinmemektedir. Metin, ortopedi alanında yazılmış olup 55 varaktır. Metinde, Batı tıbbından alınma birçok kelime örneği verilmiştir. Tarihî tıp metinlerinde genellikle farmakoloji alanına ağırlık verilmişken bu metnin kırıklar ve çıkıklarla ilgili olması dikkat çekicidir. Bu çalışmada metnin tanıtımı yapılacak, dil özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Dönemin diğer eserlerinden konu ve dil yapısı bakımından farklılıklarına değinilecektir. Metin, Batı kökenli kelimelerin sık kullanılmasından dolayı önemli bir söz varlığına sahiptir. Metnin söz varlığının sözlük bilimine katkıları tartışılacak ve bu metnin, tıp tarihi bakımından önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tıp tarihi, ortopedi, Osmanlı dönemi.

A historical medical text in orthopedics *Risâle-i Tıbb***Abstract**

Medical science is one of the most interested areas in history. The main reason for this is that it is directly related to human health. People have been involved in the treatment of diseases since ancient times. Physicians have produced works related to different fields of medicine. These works were sometimes related to drugs and sometimes in the surgical field. Written works illuminate the later years and are important sources for the works to be written later. When we look at the Ottoman period, we see that there are important developments in the field of medicine. Starting from the 14th century, many works have been written on different subjects of medicine. Especially in the 18th and 19th centuries, with the increase of translation works, important contributions were made to the medical science. One of the works that were thought to have been written in the last centuries of the Ottoman period is called “*Risale-i Tıbb*”. The author and the writing date of this work are not known. The work has been written in the field of orthopedics and has 55 page. In the work, examples of many words taken from western medicine are given. It is noteworthy that the historical medicine texts generally focus on pharmacology and this work is related to fractures and dislocations. In this study,

¹ YL Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD (Ankara, Türkiye), betul_tde93@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0990-0780 [Makale kayıt tarihi: 14.05.2019-kabul tarihi: 18.06.2019; DOI: 10.29000/rumelide. 580447]

the work will be introduced. Information about language features will be given. Differences in terms of subject and language structure from other works of the period will be discussed. The work has an important vocabulary due to the intensive use of western words. The contribution of this vocabulary to the lexicography will be discussed. The importance of this work in the history of medicine will be emphasized.

Keywords: History of medicine, orthopedics, Ottoman period.

Giriş

Tıp; hastalıkları iyileştirmek, çeşitli tedavi yöntemleriyle onları önlemek amacıyla kullanılan bir bilim dalı olarak bilinir. Eski çağlardan itibaren insanlar, kendileri için farklı tedavi yöntemleri aramış ve bunun için çeşitli yollara başvurmuşlardır.

“Zamanla insanlar, faydalı ve zararlı bitkilerin tabiatta yaşayan hayvanlar tarafından ayırt edilebildiğini fark etmiş, hasta hayvanların hangi bitkileri yediğini gözlemlemiş ve bunları kendi hastalıklarında kullanmaya başlamışlardır. Ancak, faydalıyı zararlıdan ayırma sürecinde çok sayıda insan zarar görmüştür. Böylece ilk insanlar kendilerinin hem hekimi hem eczacısı olmuş; yaralarına bitki lifleriyle ağaç yaprakları bağlamış, kırıklarını ağaç dalları ve çamurla sabitlemiş, ağrıyan yerlerine güneşte ısıttıkları taşları koymuşlardır.” (Bayat 2016: 31)

Devam eden süreçte tıp ilerlemiş, bulunan ve uygulanan tedavi yöntemleri yazıya geçirilmiştir. Bu durum Türk tıp tarihi için de geçerlidir. Eldeki verilere göre, Uygurlardan başlayarak Osmanlının son zamanlarına kadar birçok tıp metni yazılmıştır. Bu tıp metinleri hastalıkların tanısı, onların çeşitli tedavi yöntemleri, tedavilerde kullanılan bitki ve hayvanlar hakkında bilgiler içermektedir. Bu eserlerin yazılış safhasını daha iyi anlayabilmek için makalenin de konusu olan *Risale-i Tıbb* adlı eserin yazılış zamanlarındaki Osmanlı sahası tıbbına göz atmakta fayda vardır.

İlaçla ya da başka tedavi yöntemleriyle iyileştirilemeyen hastalıkların, yaraların, kırık ve çıkıkların dışarıdan müdahale edilerek iyileştirilmesi tıp biliminin temel disiplinlerinden olan cerrahinin konusuna girer. Makalenin de konusunu oluşturan ortopedi ise kas ve iskelet sistemi hastalıklarına bakan cerrahinin bir koludur. Cerrah kelimesi sözlükte, yaralara bakan ve ameliyat yapan tabip (Parlatır 2009: 247) manasına gelir. Osmanlı sahasında cerrahlık ve bu cerrahlığı ortaya koyan eserler yazılmıştır. *Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrâhiyyetü'l- Hâniyye, Cerrâh Mes'ûd'un Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb, Abdulvehhâb bin Yusufun Müntahab-ı Fî't-Tıbb* adlı eserleri cerrahi alanda yazılan eserlere örnek olarak verilebilir. Bunlardan *Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*'si tıp tarihinde ilk defa cerrahi müdahaleleri minyatür resimler ile gösterdiği için büyük önem arz eder.

Avrupa ile olan ilişkilerimiz XVII. yüzyılda önce ilaç aktarımı şeklinde başlamış sonra bazı eserlerin tercümesi suretiyle daha da kuvvetlenmiştir (Uzel 1999: 487). Avrupa dillerini bilen hekimler, Batı'daki eserleri tercüme ederek ya da bu eserleri kendilerince yorumlayarak yeni eserler kaleme almışlardır.

XVIII. yüzyıldan sonra cerrahlık tıp eğitiminin bir dalı olmuştur. Özellikle 1827'de açılan tıp okulu bu konuda bir devrim yapmış, cerrahiye bir dal olarak programına almış, pratik eğitimlerini de hastanelerde yaptırarak en başta askerî gereksinim olan cerrahların yetişmeleri sağlanmak istenmiştir. (Ceylan 2012: 68)

XIX. yüzyılda Osmanlı tıbbı diğer yüzyıllara göre daha çok Batı'ya dönük ve aynı zamanda daha modern görünümü bir karakter kazanmıştır. Tanzimat ve meşrutiyet hareketleri de bunda öncülük

yapmışlardır. Bu yüzyılda Cumhuriyet'ten sonra çok daha modern bir görünüm alacak olan birçok kuruluşun temeli atılmış, modern tıp öğretimine geçiş bu yüzyılda olmuştur. (Uzel 1999:489)

Metin hakkında²

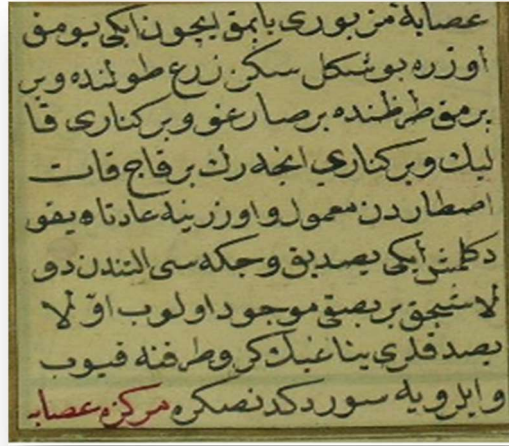
Eser ortopedi alanında yazılmıştır. Ortopedi: Kemikler, eklemler, kaslar, kirişler, sinirler gibi hareketi sağlayan organların bozukluklarını düzelteren, tedavi eden cerrahi kolu (TDK 2005: 1516) olarak tanımlanır. Eser ile ilgili örnekleri göstermeden önce bazı teknik bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Bu eser Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde 19 Hk 2965/1 numaralı bölümde kayıtlıdır. Eser adı olarak *Risâle-i Tıbb* geçmektedir. Her sayfada 15 satır bulunan eser toplam 55 varaktan mürekkeptir. Nesih türüyle kaleme alınan bu eserin müellifi, müstensih ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Konusu itibarıyla tıp bilimleri içerisinde değerlendirilmiştir.

Ölçüleri 180x120 – 120x60 mm olarak kayıt altına alınmıştır. Yaprak sayısı 1-55 aralığındadır. Kağıt türü taç arma filigranlıdır. Sırtı siyah meşin üzeri sarı kâğıt kaplı mukavva ciltlidir. Mihrabiye ve cetvelleri müzehhep yaldızlıdır şeklinde de bir not yazılmıştır (www.yazmalar.gov.tr).

İlk 50 varak vücuttaki kırık ve çıkıkları, hangi kemiğin kırığında hangi sargının kullanılacağını ve bu sargılarda kullanılan kumaş türlerini anlatırken son 5 varak ise çeşitli yaraları ve onlarda kullanılan yakaları ve dağlama yöntemlerini anlatır. Eserde kırmızı renkte yazılmış 76 konu başlığı bulunmaktadır. Sargının tarifi, sargı çeşitleri, cerrah için lazım olan malzemeler bu bölümlerden sadece bazılarıdır.

Tıpkıbasım Örneği

Verilen tıpkıbasım örneğinin Latin alfabesine aktarımı:

‘işâbe ’yi mezbûri yapmağ için iki yumağ üzere bu şekil sekiz zer’ tûlında ve bir parmağ tarzında bir şargu ve bir kenârı kalîñ ve bir kenârı incerek birkaç kat aşşârdan ma’ mûl ve üzerine ‘âdetâ yağu dikilmiş iki yaşdığ ve çenesi

² Bu eser, tarafımızca Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde “Yazarı Bilinmeyen Bir Tıp Metni: Risâle-i Tıbb Kırık, Çıkık ve Bağlar (İnceleme-Metin-Dizin)” başlığıyla çalışılmaktadır.

altından dolaşacak bir başkı mevcūd olup evvelâ yaşadıkları yanağıñ gerü tarafına koyup ve ilerüye sürdükdən soñra merkeze ‘işâbe... (21a)

Eserin isminin, yazarının ve yazılış tarihinin bilinmeyişi neticesinde nüsha bilgilerine ulaşmak da mümkün olmamıştır. Ancak eserde geçen ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı örnekleri hangi yüzyılda yazılmış olduğuna dair ipuçları vermektedir. Aşağıda da sıralanacak olan örneklerden de hareketle eserin Osmanlı sahasının son dönemlerine yakın bir zamanda yazılmış olduğu düşünülmektedir. 18. ve 19. yüzyıl, Osmanlı döneminin Batı tıbbi ile diyalogunu arttırdığı dönemdir. Bu durum neticesinde eserde geçen söz varlığı ve kullanılan dil yapısı incelendiğinde bu çağlarda yazılmış olduğu muhtemeldir. Metne dair bilgilerimiz yok denecek kadar az olsa da içerisinde bulunan zengin dil malzemesi eseri incelemek ve üzerinde çalışmak için yeterli olacaktır. Eser incelendiğinde sözlük bilimine önemli ölçüde katkı sağlayabileceği gözlemlenmiştir. Birçok tıp teriminin sadece anlamı verilmekle kalmamış aynı zamanda bu terimler üzerine açıklamalar yapılmıştır. Dil bilgisi için de zengin örneklerin olduğu metin, konusu itibarıyla da önemli bir yer tutmaktadır. Bu ve buna benzer sebeplerle inceleme alanımız genişlemiş ve tıp tarihi açısından önemli veriler elde edilmiştir.

Metinde 57 yerde der-kenar bulunmaktadır. Bunlar metin içinde yazılanlara ilave olarak yazılmış açıklayıcı ifadelerdir. Bu der-kenar örnekleri cümle şeklinde geçmemektedir. Örneklerden bazıları şu şekildedir:

burnıñ yumuşak yeriniñ sarğusu (20b)

dirsek kırığı sarğusu (37a)

Metinde bazı şekil örnekleri de vardır. Beş yerde X şekli, iki yerde V şekli, iki yerde de T şekli geçmektedir. Başka bir şekil örneği bulunmamaktadır. Bu şekiller sargının bağlandığı esnadaki özelliğini göstermektedir.

eğer bir bağıñ devirleri birbiri üzerinden geçerken bu resm üzere V geçerler aña esbakā’ dirler dirler ve eger iki kere bu resm üzere V birbiri üzerinden vaz’ olsa...(5b-6a)

buruniñ kökünden geçerek evvelki geçen ile şekil X şalibde teqātu’ idüp yine enseye vâşıl olduğda bu minvâl üzere ‘amel olunur (17b-18a)

bir bağıñ iki devirleri birbiri üzerinde geçerken bu resm üzere X geçerler(5b)

bu şekilde T ve on sekiz başlı bağ vaskülit ve aşkı bağlar misillü ve işâbe-i zātü’l şekil ya’ni her güne ma’lüm şekillerden birine benzedilmiştir (6a)

Metnin konusu

Metin ortopedi alanında yazılmış olup kırık ve çıkıkların tedavisi ve tedavilerde kullanılan sargı yöntemleri hakkında bilgiler içermektedir.

kırık ve çıkık ‘uzuvlarına ve ahkām ve ba’zı lāzım olan ‘ilācları murād olan mahallerde turgurmak için şakaç ve kırık ‘uzuvu vaz’ tab‘āyisinde turgurmak için istidirāt-ı keşire ile üslüb-ı fendi cerraḥiyye üzere kullandıkları şeylere ‘işâbe ya’ni bağ dinür (1b)

bu bağ kolda ve plakda **kırık ve çıkıkları** ve sâd yaraları bağlamak verîdîñ bollaşmasına ve mafşalların ezilmesinde el ve ayak şişlerinde ve sâ`ir bu mişillü yerlerde isti`mâl olunur (2b,3a)

Metinde sargılar, bezler, bunların bağlanış şekilleri sıkça geçmektedir.

beziñ boyu uzun ve eni tar olmalıdır ve bu bezlere yara **bağlanmazdan** evvel band ya`ni bağ ve bağlandıktan soñra bandaj ya`ni şargu tesmiyye olunur (2a)

pek a`lâ ve muntazam ve metin **şargu şarılır** ve bu yumağı bir elinden öbür eline alur iken düşürmeyerek bir elinden öbür eline alup virmeli (8a)

geçürüp ve vâfir çeküp ve şıkışdırdıktan soñra **şargunun** yakısını başın eñrafına devr idüp ve ucu **iğnelenür** (16b)

bu şerîdleriñ yukarıdakini eñseden dolaşdırup alınna ve aşağıdakilerini eñseden dolaşdırup boynın eñrafına **band** olunur ve bu hicâb beviz yandığı vaqt kullanılır (23b)

küçük bu **yumağı** kalb etdikde büyük yumağ ile tutdurarak yara yeri örtülür ve bu şargu omuz başından kesildikde kullanılır (35a)

Eser, cerrahi alanda yazılmıştır. Çoğunlukla kırık ve çıkıkların tedavisi anlatılmıştır. Ancak bazı yerlerde farklı hastalıklarla ilgili tedavi yöntemleri de anlatılmaktadır. İç hastalıkları ile ilgili farklı örnekler aşağıda belirtilmiştir.

taş çıkarmak için kesildikde ve dışarıya ma`denler akan yaraları şık şık değışdirmek lâzımdır ve yarayı çözmezden evvel tekrar üzerine konup ve bağlanacak şeyleriñ mecmu`i hâzır olmalıdır (9b)

tamarların bağlarını beze şarup sâ`ir şeylerden ayruca koyup ve yaranın üzerine başkî koduktan soñra şarılır (12a)

Metinde hastanın nasıl hareket etmesi konusunda bilgiler de verilmektedir.

döşeğe yatırup **kolunu yaşdık üzerine koyup** meded hâli üzere terk olunup bir `arızadan korculmaz olduğı vaqt **kımıldamasun** diyü boynuna aşılır (36b,37a)

gerilmekden men`etsün diyü kanburca başkî dirseğın bükümüne koyup ve bağıñ bakısıyla tutturulur ve yigirmi ve yigirmi beş gün **yaşdık üzerine koyarak** hâli üzere terk olunup ve ba`dehü boş boş açup kapamağa alışdırılır (37b)

ba`dehü bir ufağ kâğıda veyâ bir yaprağ üzerine kıymak **merhemi sürüp açılan yere konıla** ve ba`dehü yaşdık **koduktan soñra** kollarda ise ve bacaklarda ise şargı ile şarmalıdır (52a)

Metnin çeşitli yerinde sözlük bilimine katkı sağlayacak derecede tıp terimlerinin tanım ve açıklamaları yapılmıştır.

eger bir bağ evvel şarılan halkaviniñ üç bölükde bir bir bölüğünü açık bir kırık şarılsa aña **çenber bağ** dinür (4b)

bir bağıñ alt kenarı üst olmak üzere bükülerek şarılsa aña **‘işâbe’i maqlüb** dinür (4b)

devri münharifle mevzû`i iken ya`ni geri şararken birbirlerine doğunmasa aña **sürtme bağ** dinür (5b)

*bu nev' pehlûvân yaqısına **permanân** dinür (52b)*

*yara bağlanmazdan evvel band ya'ni bağ ve bağlandıktan sonra bandaj ya'ni **şargu** tesmiyye olunur (2a)*

*merkez-i 'işābe ya'ni **yumaqların** cem' olduğu yere dirler (3a)*

*bu şargu bacakda vāriş ya'ni **varidleriñ bollaşmasına ve bacaklarıñ şişlerinde** ve ba'zân sâdece edevât tutdurmağa dağı kullanılır (50a)*

*biraz vaqt işletmek murād olunur ise **aps-pastik** ya'ni cāzibe merhemler ile şarıla (52b)*

*kesr tarafı aşağı olmak üzere yazı kalemi gibi tutulur ya'ni **orta parmak zaħm-keşiñ bevezinde** olur (55a)*

Örnek verilen metinlerin bir tablo dâhilinde gösterimi şu şekildedir:

Terim	Açıklama / Tanım
çenber bağ	bir bağ evvel şarılan halkavîniñ üç bölükde bir bir bölüğünü açık bir kırık şarılsa
'işābe'i maqlûb	bir bağıñ alt kenarı üst olmak üzere bükülerek şarılsa
sürtme bağ	devri münharifle mevzû' iken ya'ni geri şarken birbirlerine doğunmasa
permanân	pehlûvân yaqısı
bandaj	şargu
merkez-i 'işābe	yumaqların cem' olduğu yer
vāriş	varidleriñ bollaşmasına ve bacaklarıñ şişleri
aps pastik	cāzibe merhemler
orta parmak zaħmkeşiñ bevezinde	kesr tarafı aşağı olmak üzere yazı kalemi gibi tutulur

Metnin dil özellikleri

Eserde geçen ses, şekil ve söz varlığıyla ilgili bazı örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Ses özellikleri

Düzlük yuvarlaklık uyumuna aykırı kelimeler

Osmanlı döneminin sonu ve Türkiye Türkçesinde daha çok düzlük yuvarlaklık uyumu görülürken, Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlı sahasında bu uyum söz konusu değildir. Ancak Batı Türkçesinin son devrinde bu uyum görülmektedir. Metinde de düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan birçok örnek mevcuttur.

*başları enseden **dolandurup** eliniñ üzerine **bağlanur** (18b)*

*çenesi altından **karşu** tarafıñ zāvıyye'î fekkiyyesinden kulağı önünden **yukaru** depeye ve kafāniñ **yukarusından** öbür tarafıñ depesinden aşağı inerek kulağı önünden ve çenesi altından vardıkda potları **toplayup** ve çenesini kavrayarak üç yāhūd dört ve yāhūd beş devir etdikden sonra bağıñ yaqısını başıñ etrafına devir iderek tamām olur (23a)*

bağ **şarılurken** biri biri üzerinden geçen mağalleri dağı **dikilür** (33b)

Ünsüz benzeşmesi kuralı yoktur

Metin Osmanlı sahası örneği olduğu için sert ünsüzlerin benzeşmesi kuralı görülmemektedir. Örnekler aşağıdaki gibidir:

ba' dehū boş boş açup kapamağa **alışdırılır** (37b)

yağular ile yarayı **birleşdirüp** ve tiftikler ve tülānī başkılar **kondukda** bağiñ yağısını üzerlerine devir iderek sâbit kılinur (39a)

hemān **desdeleyüp** bir elinden öbür eline alarak çözmelidir (10b)

Şekil özellikleri

Geniş zaman kullanımı

Metin baştan sona geniş zaman ağırlıklı bir yapıya sahiptir. Geniş zamanla birlikte edilgen yapıların da sık kullanıldığı görülmüştür. Bilgi vermek amacıyla yazılan böyle metinlerde bu yapının olması doğal bir durumdur.

bağıñ yağısını cesediñ eṭrāfina devr iderek tamām **olunur** (34b)

aşağı başlarına birer şerid **gelür** (23b-24a)

el besisi koyarak kullandığı gibi eliñ yanmasına dağı **kullanılır** (41a)

yuğaru kaldırup depeye **iğnelenür** (14b)

çifti ve üçlüsi ve dağı ziyādelisi **olur** (14b)

pehlüvān yağısına permanān **dinür** (52b)

Geniş zaman yapısının temel oluşturduğu metinde az da olsa farklı yapılar görülmektedir. Gereklik örnekleri şu şekildedir:

şehādet parmağıyla başup ve şıkmağa diğkat **etmelidir** (3b)

ğoli kırık ve çıkık hasta döşekde **oturmali** (13a)

Aynı zamanda şartlı birleşik yapılar da metin içerisinde bazı yerlerde geçmektedir:

kemük yaraları biri biri üzerine **binmiş ise** omuzı gövdeden ırak vaz'-ı tab' iyyesine getürmek için lāzımdır (33b)

şarğı bir yumağ üzere **yapılmış ise** eliniñ baş parmağıyla ve öbür iki parmakları arasına alup güyā bir mīl üzerinde duz gibi çevirerek şarmalıdır (7b)

yeniden şarmağ iktizā **ider ise** iş gerüye kalur (8b)

Çok az sayıda emir kalıbı kullanılarak rica-istek yapılarının olduğu tespit edilmiştir.

*yan şarfında durup her şeyi güzelce **ko**ya (13a)*

Yine çok az geçen kelimelerden bir tanesi de gelecek zaman yapısıdır. Bu ek Muharrem Ergin'in verdiği bilgilere göre; Eski Anadolu Türkçesinin sonunda partisip özelliğiyle ortaya çıkmaya başlamış, Osmanlı ve Türkiye Türkçesi sahasında da gelecek zaman eki olarak kullanılmıştır. Bu iki dönemde gelecek zaman eki olarak bu ekten başka ek olmayıp nereden geldiği belli değildir (Ergin 2009: 303).

*bu taḫsīm ḡayet şahīḥ oldığına bināen bir daḫı böyle beyān **ideceğiz** (7b)*

*tiftik mişillü şeylerin kendiliğinden **düşecekdir** (10b)*

Uzun cümleler (bağlaç, edat, filimsi)

Eserin cümle yapısı uzun cümlelerin çokluğuyla ortaya konmaktadır. Cümleler, gerek bağlaçlarla gerek edatlarla gerekse de filimsilerle uzatılmıştır. Yer yer kısa cümleler olsa da cümleler konunun akışını daha iyi anlatabilmek için uzun ve kurallı olarak karşımıza çıkmaktadır.

*yaraların üzerine **konulmuş** olan apārel ya' nī taḫımları kaldırmanıñ tariḫi yaraları çözmenniñ vaḫtı ve müddeti ve da'imā yaraların taḫ'ına ve iḫer olunan 'amel-i cerrāhiyyeniñ nev'ine ve mevsimine ve zuhūr **iden** 'āvārızına göredir (9a)*

*çenesi altından dolaşdırup tekrār yaraniñ üzerine **geldikde** yine bir elinden öbür eline yumaḫları deḫişdirerek bir ilmek daḫı **yapup** ve ba'dehū yine başıñ etrafına dolaşdırup bir ilmek daḫı **yaparak** bağ tamām **oldukda** uçlarını iḫne ile tutdurulur (15b)*

*köpricik kemüḫi şarmak **içün** cerrāḫ muḫaddemā ḫāzırladığı cem'-i ālātı ile hastanıñ önünde ḫura uyluḫ ve bacaḫ kırığı şarmak **içün** hastanıñ yan şarfında durup her şeyi güzelce **ko**ya ve şaşurup ḫāḫ öteye ve ḫāḫ beriye gezinmemek **içün** uyarına göre bir perde şābit ḫurup diḫḫat ile iḫeriyi hūner etmeli (13a)*

*başlayup cem'-i etrāfını maḫarasıyla kesdikde uşūl ile deriyi kaldırup ve rüzḫār doḫunmasun ve ḫasta çok eziyet çekmesün **diyü** yeniden çıkan zarı yaşıldup tekrār yaraniñ üzerine **komalıdır** (52a)*

İsim ve sıfat tamlamalarının çokluğu

Durumları daha iyi anlatabilmek ve akılda canlandırabilmek maksadıyla birçok metinde olduğu gibi bu metinde de isim ve sıfat tamlamalarına başvurulmuştur.

Sıfat tamlamasına örnekler:

*bir **tarafi ince** ve bir **tarafi ḫalıñ maḫallere** poḫ olmasun diyü yaparlar (4b)*

*eger bir **bağ** evvel **şarılan ḫalkaviniñ üç bölükde** bir bir bölüḫünü açık bir kırık şarılsa aña çenber bağ dinür (4b)*

*baḫın **üst tarafi** alt olup ve **iç yüzi** diş gelmek için **elendiği yumaḫı** ḫalb etmek gerekdir (5a)*

İsim tamlamasına örnekler:

baş şarguları ve göğüs şarguları ve kol ve ayak şarguları tesmiye olunur (7b)

apârel ya'ni taqımları kaldırmanıñ tarihi yaraları çözeniñ vaqtı ve müddeti ve da'imâ yaralarıñ tab'ına ve içeri olunan 'amel-i cerrâhiyyeniñ nev'ine ve mevsimine ve zühür iden 'âvârızına göredir (9a)

şeridleri burunıñ kökünde teqâtu' itmek üzere yukarı kaldırıp depeye doğru getirüp şargunıñ uçları ile enseye rabt olunur (18a)

Söz varlığı

Metinde en çok geçen kelimeler şu şekildedir:

bağ: 193 kez geçmektedir. Anlamı: Bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi topluca birbirine tutturmak için kullanılan ip, şerit vb. düğümlenebilir nesne (TDK 2005: 176).

bu nev' bağ her ne vaqt şarılacak yer çok ve aştar kışa olur ise ol vaqt kullanılır (5b)

'işâbe: 151 yerde geçmektedir. Anlamı: Yaraları sarmakta kullanılan yara bandı manasındadır.

iki yumaklar birleşüp boyunlarında kalan mahalle merkez-i 'işâbe ya'ni yumakların cem' olduğu yere dirler (3a)

yumak: 76 yerde geçmektedir. Anlamı: Yuvarlak biçiminde sarılmış iplik, yün vb. şey (TDK 2005: 2198).

aştarı iki başlarından bükülerek iki yumak olmak üzere toplansa aña iki yumaklı bağ dirler (3a)

şargu: 132 kez geçmektedir. Anlamı: Vücudun bir bölümünü yerinde ve baskı altında tutmak amacıyla uygun biçimde sarılmış şerit (TDK 2005: 1703).

bu bezlere yara bağlanmazdan evvel band ya'ni bağ ve bağlandıktan sonra bandaj ya'ni şargu tesmiye olunur (2a)

yara: 84 kez geçmektedir. Anlamı: Keskin bir şeyle veya bir vuruşla vücutta oluşan derin kesik (TDK 2005: 2132).

cerrâh iyüce şarmanıñ tarihi öğredir ve yaranıñ üzerine düğüm gelmesün diyü bağı yarasız yerde bitirmeğe sây etmeli (9a)

Metinde çok az geçen örnekler:

basıcı kelimesi 1 kez geçmektedir.

bandaj konparesak ya'ni basıcı bağ aña dir (7a)

konparesak kelimesi 2 kez geçmektedir.

bandaj konparesak ya'ni basıcı bağ aña dir (7a)

şişkinlik kelimesi 1 kez geçmektedir.

*gevşek olursa **şişkinlik** götürmez ise de yine parmak şığacağ kadar bol olursa yeniden sarmalı (9a)*

Benzetme ögelerinin kullanımı

Genellikle “gibi” ile bir nesnenin başka bir nesneye benzetilmesi durumu örnekleri söz konusudur.

*alât-ı mezkûre beş nev' ile tutulup nev'-i evvelde zaḥm-keşiñ kesr tarafı aşağı olmak üzere **yazu kalemî gibi** tutulur ya'ni orṭa parmak zaḥm-keşiñ bevzinde olur (55a)*

*yine kesr tarafı yukarı olmak üzere **neşter gibi** tutulur (55a)*

*iki parmakları arasına alup güyâ bir mîl üzerinde **duz gibi** çevirerek şarmalıdır (7b)*

*üç bölüğe bir bölüğünü örterek şeridleri aşağıdan dizüp **halka gibi** kucaqlayacak başkaları daḥı bu şürette dizdikde...(42b)*

Batı kökenli kelimeler

Osmanlı sahası tıp metinlerinin söz varlığında Türkçe kelimelerin dışında Arapça kelime sayısının ağırlıkta olduğu bilinmektedir. Daha sonra Farsça ve diğer dillerden örnekler görülmektedir. İncelenen metinde Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra Batı kökenli kelimelerin de sıkça geçtiği tespit edilmiştir. Bu durum metnin yazarının yaşadığı dönemde Batı tıbbıyla ilişkilerin başladığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Batı kökenli kelimelerden bazıları aşağıda sıralanmıştır:

*bu bağ kolda ve **plakda** kırık ve çıkıkları ve sâd yaraları bağlamak...(2b)*

Açıklama: Kemikte bir bölüm olarak değerlendirilir.

***bandaj-ı kompoze** ya'ni 'işâbe-i mürekkebe aña dirler ki bir kaç parça bağlardan yapılmıştır (6a)*

Açıklama: Bağların birleştirilmesi, yeniden oluşturulması gibi değerlendirilir.

***konparesak** ya'ni basıcı bağ ve bandaj açıs büyük ya'ni tışaru atıcı bağ diyü tesmiyye iderek dört nev'...(6b)*

Açıklama: Bir bağ çeşidi olarak değerlendirilir.

***konfântik** ya'ni tuṭucu bağ ve o nessân ya'ni birleşdirici bağ...(6b)*

Açıklama: Bir bağ çeşidi olarak değerlendirilir.

*yaraların üzerine konulmuş olan **apârel** ya'ni taḥımları kaldırmanın tariḳi yaraları çözmeniñ vaḳtı ...(9a)*

Açıklama: Malzeme manasına gelmektedir.

*evvelâ **ampütasyon** ya'ni bir 'uzvı kesmek için...(12b,13a)*

Açıklama: Herhangi bir şeyi kesme, tedavi etme manasına gelir.

*kol şiryânlarının **anevrizmasında** yine yaturup kolını döşeğın kenârına uzatmalı (13a)*

Açıklama: Bir atardamarın bir noktasında oluşan ur biçimindeki gevşeme şişkinliği (TDK 2005: 122).

yâhūd ğum elâstikden ma‘ mül tanpon kondukdan soñra...(20b)

Açıklama: Elastik: Esnek anlamına gelmektedir. Tampon: Yarayı kapamaya yarayan maddedir.

lâniber tesmiyye kıllınan dişli aştar ve bütünir dinülen delikli aştar ve katmerli başkılar...(28b)

Açıklama: Bir astar çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır.

taşim olunur kırık kemük ile şargu arasında potlaşmış deri girmesün diyü...(37a)

Açıklama: Büzülme, hatanın oluşması anlamı gelse de burada derinin sağlıklı bir şekilde yerine gelememesi anlamı taşır.

yara bağlanmazdan evvel band ya‘ ni bağ ve bağlandıktan soñra bandaj ya‘ nî şargu tesmiyye olunur (2a)

Açıklama: Sargının daha iyi tutması için etrafının çevrilmesi durumudur.

Metinde vücudun bölümleriyle ilgili belli başlı isimler geçmektedir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

kol ve plak (2b), ver’id (toplardamar) ve mafşal (eklem) (2b), el ve ayağ (2b), baş parmak (5a), kol ve bacak (6a), omuz (6a), baş kol ve ayağ (7b), köpricik kemüğü (13a), şiryân (atardamar) (13a), ense (14a), çene (15b), depe (başın üst bölümü) ve çene (16a), burun (17b), yanağ (19a), kulağ (19b), şakağ (24a), dirsek (32b), bazu (34b), ‘arşak kemüğü (diz kapağı kemiği) (46a), diz kapağı (47a)

Sonuç

İncelediğimiz eser, yaraların tedavisinden kırık ve çıkıkların farklı sargı yöntemleriyle anlatılmasına kadar birçok konuda bilgi vermektedir. Aynı zamanda bu bilgileri verirken Arapça, Fransızca gibi farklı dillerden örnekler verip tanım ve açıklamalar yapması eseri değerli kılan diğer özelliklerden biridir. Eser incelendiğinde sözlük bilimi, anlam bilimi, Türkçenin tarih içindeki seyri, Türk tıp tarihi gibi konulara katkı yaptığı görülmüştür. Bu durum tarihî tıp metinleri üzerinde çalışanlar için önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Tarihî tıp metinleri içerisinde ilaç bilimi alanında yazılmış eserlerin daha fazla olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Üzerinde çalışılan bu metne benzer niteliklere sahip cerrahi metinlerin çok olmadığı görülmektedir. O sebeple eser, farklı bir önem kazanmaktadır. Bu tarz çalışmaların tarama sözlüklerine, derleme sözlüklerine katkısı olacağı muhakkaktır. Aynı zamanda tarihî tıp terimleri sözlüğü çalışmalarına da önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca diğer dönemlerde yazılmış tıp metinleriyle karşılaştırma yoluna gidilerek çağlar içinde ne gibi değişikliklerin olduğu tespit edilebilecektir.

Kaynakça

- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Ceylan, İ. (2012). *Türklerde Cerrahinin Gelişimi*. Ankara: Türk Cerrah Derneği.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Uzel, İ. (1999). “Osmanlı-Türk Tıbbı” *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye. C.8, s.485-489.

www.yazmalar.gov.tr (Erişim: 15.02.2019)